

STOCKHOLMS UNIVERSITET
Institutionen för socialt arbete
Astrid Schlytter, Sara Högdin, Mariet Ghadimi,
Åsa Backlund och Devin Rexvid

Oskuld och heder

En undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelaterad kontroll i Stockholm stad – omfattning och karaktär

SAMMANFATTNING AV STUDIENS RESULTAT

Denna studie består av två delar: en enkätundersökning bland ungdomar i årskurs nio och en aktstudie av ärenden som rör omhändertaganden med stöd av lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (1990:52), LVU.

Enkätundersökningen genomfördes under våren 2008 bland cirka 2 300 elever i årskurs nio på 36 grundskolor i Stockholm stad. Detta motsvarar cirka 30 % av samtliga elever i denna årskull i Stockholm stad. Hälften av skolorna var kommunala (18 stycken) och hälften fristående (18 stycken). Av de elever som fyllde i enkäten gick 1501 i de kommunala skolorna och 791 elever i de fristående skolorna.

Aktstudien omfattar en granskning av domar och socialtjänstens akter i de ärenden där det var aktuellt att göra ett omhändertagande på grund av brister i hemförhållandena i Stockholms stad under 2006. Detta gällde 17 flickor och 11 pojkar. Gruppen flickor är större än gruppen pojkar därför att undersökningen i denna del också rör de fall där det omedelbara omhändertagandet övergår till så kallad frivillig vård utanför familjen.

Det överordnade syftet i båda delstudierna är att skilja ut den grupp flickor men också pojkar som lever med hedersrelaterade normer och begränsningar.

Analytiska kriterier

För att avgränsa ungdomar som lever i ett hedersrelaterat sammanhang använder vi teoriförankrade analytiska kriterier. Forskningen kring flickornas situation är mer omfattande än om pojkarnas situation, vilket innebär att analysen av pojkarnas situation i huvudsak görs med utgångspunkt i samma kriterier som för flickorna.

Eftersom denna studie rör den hederskulturella institutionen i det moderna samhället tar vi utgångspunkt i det karakteristiska både för den hederskulturella institutionen och för det moderna samhället. Med utgångspunkt i den hederskulturella institutionen blir konfliktområdena i detta möte tydliga. Ett centralt konfliktområde gäller synen på kvinnors frihet och sexualitet. Bevarandet av den tonåriga dotterns oskuld fram till äktenskapet är ett överordnat intresse i hedersrelaterade sammanhang. Detta värde kolliderar med den dominerande normen i det svenska samhället om att föräktenskapliga sexuella relationer är

accepterade. Vidare är det allmänt accepterat i det svenska samhället att tonåringar får ha pojkvän respektive flickvän. Dessa olika synsätt har stora konsekvenser för ungdomars vardagsliv men också framtid. Det gäller en så fundamental fråga, som den om det är individen som själv eller andra som ska välja vem hon/han vill gifta sig eller vara sambo med. Det gäller den unges möjligheter att lära känna sig själv och utvecklas genom att umgås med och ha egna relationer till andra ungdomar. I detta sammanhang är fritidsverksamheter som att få idrotta, gå på skolfester och på fritidsgården väsentliga. Lika viktigt är att kunna få ta del av de möjligheter som skolan ger både beträffande skolans uppdrag att förmedla kunskap som att främja elevernas förmåga till eget lärande. Det handlar om att kunna få delta på de för ungdomar centrala arenorna i samhället.

Mot bakgrund av den hederskulturella institutionen är följande övergripande frågeställningar viktiga: *Behöver flickor följa traditioner som att vara oskuld vid äktenskapets ingående, inte ha pojkvän, inte umgås socialt med jämnåriga pojkar och förväntas hon följa andras vilja vad gäller val av äktenskapspartner?*

Mot bakgrund av det svenska samhällets perspektiv, framträder följande övergripande frågeställning: *På vilket sätt regleras flickans villkor i det svenska samhället av värdegrunden om att hon ska vara oskuld inom de tre arenorna skolan, fritiden och hemmet?*

Den tonåriga pojkens villkor skiljer sig från den tonåriga flickans situation inom ramen för hederskulturen. Heder kan beskrivas som en manlig egenskap som är avhängig kvinnans sexuella beteende och som kan vinnas och förloras. Män är också beroende av de omdömen som kollektivet fäller om den enskilde mannen. Heder tillhör mannens sociala och symboliska kapital. Sett ur den ogifta mannens perspektiv har de könsspecifika kraven som ställs på honom, grund i hans beroende av kvinnors beteende. Detta gäller närstående kvinnor, som systrar, kusiner och mamma, men också i förhållande till den han själv ska gifta sig med. Hon ska vara oskuld. Det senare betyder att de villkor som unga kvinnor har kring äktenskapet också reglerar den unga mannens situation. Dessa krav uppnås bland annat genom direkt och indirekt kontroll från gruppen och familjen, framförallt från äldre män.

Mot bakgrund av tonåriga pojkars beroende av närstående kvinnors beteenden är vår överordnade fråga: *På vilka sätt regleras pojkens villkor i det svenska samhället av att han behöver kontrollera närstående kvinnors beteenden och av att han för egen del behöver gifta sig med en oskuld, ofta i ett arrangerat äktenskap?* Detta innebär begränsningar inte bara i den närstående kvinnans liv men också i pojkens. Pojken har en dubbel roll, som potentiell gärningsman och som offer. För att belysa det senare använder vi samma kriterier som för flickor. *Behöver pojkar följa traditioner som att vara oskuld vid äktenskapets ingående, inte ha flickvän, inte umgås socialt med jämnåriga flickor och förväntas han följa andras vilja vad gäller äktenskapet? Har pojkar begränsningar inom de tre arenorna: skolan, fritiden och hemmet?*

Enkätundersökningen

När det gäller enkätundersökningen utgår avgränsningen av gruppen flickor som kan tänkas leva med hedersrelaterade normer och begränsningar från två frågor: *Förväntar sig föräldrarna att flickan ska vara oskuld vid äktenskapets ingående? Tillåts hon inte ha ett förhållande med en jämnårig pojke?* Innebörden av dessa krav är att flickan inte tillåts ha en föräktenskaplig sexuell relation. Att svara ja på dessa frågor räknar vi som nödvändiga men inte tillräckliga betingelser för att ingå i kategorin flickor som lever med hedersrelaterade

normer och begränsningar. Resultatet av undersökningen är att 23 % av *alla flickor svarar ja på båda dessa två frågor.*

I nästa steg belyses för dessa flickor – de som uppfyller de nödvändiga betingelserna - *om de får ha vänskapliga relationer med jämnåriga pojkar och om hon förväntas följa andras vilja när det gäller vem hon ska gifta sig med eller leva med i framtiden.* Båda dessa normer betraktar vi som starkare sätt att kontrollera flickans sexualitet. Konsekvensen av dem är att flickan är starkt begränsad i sina möjligheter att själv kunna välja framtida partner. Regleras flickans handlingsutrymme av normer om att hon ska vara oskuld vid äktenskapets ingående, att hon inte ska ha pojkvän och att hon inte ska ha möjligheter att själv kunna välja vem hon vill leva med i framtiden, uppfyller hon de centrala kännetecknen på att leva i ett hedersrelaterat sammanhang. Detta är en flicka som uppfyller kriterierna för sexuell kontroll inom ett hedersrelaterat sammanhang. *Av alla flickor i undersökningen är det 16 % som uppfyller dessa kriterier.*

I det svenska samhället förutsätts flickor ha samma villkor som pojkar i skolan och på fritiden. Alla ska delta i skolan på de villkor som skolan anger. *Om flickan inte får delta i skolinslag eller inte får ha egen fritid* kan det i detta sammanhang ses som ett uttryck för den hedersrelaterade sexuella kontrollen. Dessa normer innebär att flickan inte har samma villkor som andra ungdomar vad gäller att verka i skolan och ha egen fritid. Eftersom detta är normer som krockar med rådande förväntningar som skolan har på såväl eleven som på elevens familj berörs företrädare för samhället på ett direkt sätt. I och med detta synliggörs flickans situation för samhället. *De flickor som uppger att de uppfyller kriterierna för sexuell kontroll inom ett hedersrelaterat sammanhang och som inte får delta i skolinslag och/eller har restriktioner beträffande vanligt förekommande fritidsaktiviteter anser vi tillhöra kategorin som har hedersrelaterade normer och begränsningar. Detta gäller 11 procent av samtliga flickor i undersökningen.*

I enkätstudien undersöks även om de flickor som utsätts för sexuell kontroll och har begränsningar i skolan och på fritiden, även *utsätts för kränkande behandling, hot och våld.* Att flickan har utsatts för det senare är inte i sig ett villkor för att tillhöra kategorin som räknas leva med hedersrelaterade normer och begränsningar. Flickor som följer familjens restriktioner behöver inte nödvändigtvis drabbas av våld och vi kan inte i enkätundersökningen direkt koppla våldet till den sexuella kontrollen och begränsningarna. Majoriteten av den grupp som i denna studie bedöms leva med hedersrelaterade normer och begränsningar, svarar att de har varit med om kontroll, kränkande behandling, hot och/eller våld, denna grupp *innefattar sju procent av flickorna i denna studie.*

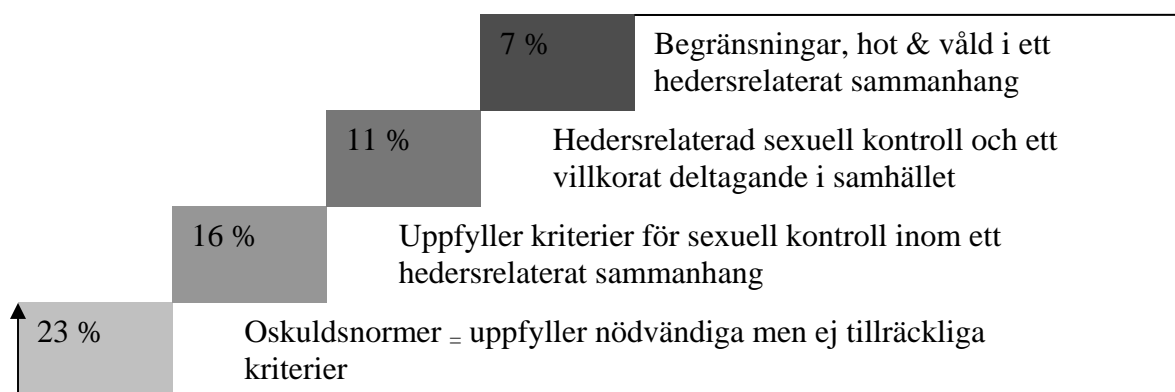
Förekomst av kränkande behandling, hot och våld liksom begränsningar i form av att inte få delta i skolinslag och/eller har restriktioner beträffande vanligt förekommande fritidsaktiviteter redovisas även för gruppen flickor respektive gruppen pojkar som helhet. Dessa resultat bedömer vi vara av stort intresse för skolan.

Resultatet för *pojkar* del är att sju procent av samtliga pojkar uppger att de lever med tre av följande fyra förväntningar: att föräldrarna förväntar sig att pojken ska vara oskuld vid äktenskapets ingående, att han inte får ha ett förhållande med en jämnårig flicka, att han inte får ha vänskapliga relationer med jämnåriga flickor och att han förväntas följa andras vilja när det gäller vem han ska gifta sig med eller leva med i framtiden. Läggs ytterligare en begränsning till om att han inte får delta i skolinslag och/eller har restriktioner beträffande vanligt förekommande fritidsaktiviteter motsvarar detta *fyra procent av alla pojkar, vilka är*

de pojkar som motsvarar vår definition av att leva i ett hedersrelaterat sammanhang. De som därtill har utsatts för hot, våld eller kränkningar utgör tre procent av samtliga pojkar.

Andelen flickor som uppfyller våra kriterier för att tillhöra kategorin som lever med hedersrelaterade normer och begränsningar illustreras i figuren nedan. Figuren visar en trappa, där det första steget består av de flickor som uppfyller de nödvändiga men inte tillräckliga betingelserna för att tillhöra hederskategorin. Nästa steg i trappan utgörs av de flickor som uppfyller kriterierna för sexuell kontroll inom ett hedersrelaterat sammanhang. Det tredje steget av dem som även uppfyller kriteriet att inte få delta i skolinslag och/eller har restriktioner beträffande vanligt förekommande fritidsaktiviteter. Detta är den grupp flickor som motsvarar våra kriterier för att tillhöra kategorin som har hedersrelaterade normer och begränsningar. Det översta steget i trappan utgörs av de flickor som dessutom uppger att de utsätts för kränkande behandling, hot och våld.

Figur: Stegvis avgränsning av gruppen flickor som uppfyller kriterierna för att leva i ett hedersrelaterat sammanhang

Vi vill här poängtera att kategoriseringen är baserad på teoriförankrade kriterier. Detta betyder att det är vi som avgör om en individ tillhör kategorin eller inte, inte individen själv. Vidare är kategoriseringen inte det samma som att de flickor som uppfyller våra kriterier faktiskt lever med hedersrelaterade normer och begränsningar.

När det gäller aktundersökningen, som redovisas nedan, bygger den på beskrivningar av faktiska händelser. Detta gör att granskningen och indelningen av ärendena i dem som är hedersrelaterade och dem som inte är det, har en stor grad säkerhet vad gäller överensstämmandet mellan kriterierna och verkligheten.

Aktstudien

Aktstudien är en undersökning av domar och socialtjänstens utredningar och övrigt underlag i ärenden där socialtjänsten bedömer att den unge behöver vård utanför hemmet på grund av brister i hemförhållandena. Denna undersökning omfattar både ärenden rörande flickor och pojkar och den har en jämförande ansats. De flickor respektive pojkar som har en hedersrelaterad problematik jämförs med dem som inte har det. Den metodologiska ansatsen är delvis olika för flick- respektive pojkdorna. När det gäller flickor använder vi oss av nio

kriterier för att skilja ut de flickor som utsätts för hedersrelaterat förtryck och våld. För det första om det förväntas att flickan ska vara oskuld. Detta innebär i de flesta fall samtidigt en förväntan om att hon inte får ha pojkvän. Vi tar också upp om hon begränsas i vänskapliga relationer med jämnåriga pojkar eller om flickan själv eller andra närstående såsom systrar förväntas gifta sig med en man som familjen utsett. Det senare kan beskrivas som en hedersrelaterad tradition. I detta sammanhang tar vi även upp traditioner som könsstympning. Vi är också intresserade av om det i akten förekommer information om mödomshinnerekonstruktioner. Utöver detta belyser vi om flickan har begränsningar i hemmet, på fritiden och i skolan och om hon utsätts för sanktioner och våld, dels för att få flickan att följa de olika begränsningar hon har, dels som följd av att hon har överträtt dem.

Eftersom våra kunskaper om pojkars villkor och roll i den hederskulturella institutionen, som nämnts, är begränsade, har vi inte haft möjligheter att utveckla specifika kriterier för pojkarna. Vi använder liknande kriterier som de för flickorna att skilja ut pojkar som utsätts för hedersrelaterat förtryck och våld. Eftersom pojkar också utsätter närstående kvinnor för kontroll och sanktioner belyser vi också detta. Detta gör vi både i de domar som rör ett omhändertagande av flickor, som ovan nämnts, och i domar som rör omhändertagande av pojkar.

Resultatet av denna delstudie visar att hälften av de flickor som var aktuella för ett omhändertagande på grund av brister i hemförhållandena utsattes för hedersrelaterade restriktioner och bestraffningar. Detta gäller nio av 17 flickor.

För fyra av de nio flickorna i hedersgruppen övergår det omedelbara omhändertagande i vård med stöd av SoL. För tre av dessa fyra flickor kan detta inte motiveras utifrån situation, snarare är det tvärtom, att flickans utsatthet och skyddsbehov är starka skäl varför vården utanför hemmet behöver ske med stöd av LVU. Det verkar vara helt andra och i sammanhanget inte sakliga skäl som ligger bakom att vården för fyra av de nio flickorna övergår i en så kallad frivillig placering.

För fyra av de nio flickorna har flickornas bröder en aktiv roll i att kontrollera och bestraffa flickan. I ett fall där flickan inte har några bröder är det flickans kusin och andra manliga släktingar som har en drivande roll i de restriktioner som flickan utsätts för. Dessa pojkar är delaktiga i att kontrollera sina systrar och kusiner. I ett fall gäller det pojkens mor. Att bli kontrollerad innebär begränsningar men också att vara den som ska kontrollera är att vara begränsad. Detta kan komma till uttryck på flera plan, dels att man inte har möjlighet att umgås med kompisar så som planerat men också att inte kunna utveckla en bra relation med sin syster. Pojkars dubbla roller i hederskontexten innebär samtidigt en dubbel utsatthet. De kan drabbas av familjens och släktens sanktioner om de inte lever upp till hederskodexens normer och de kan riskera att bli bestraffade av det svenska samhället när de inordnar sig under familjens normer och värderingar.

För pojkarnas del är det två av 11 ärenden som kan räknas till hederskategorin.

När det gäller socialtjänstens förståelse av den hedersrelaterade problematiken framgår att socialtjänsten betraktar två av de nio fallen gällande flickor som nämnts ovan, som hedersrelaterade. I ytterligare två ärenden beskrivs situationen som om den vore hedersrelaterat utan att ordet heder används. I de ärenden som rör pojkar beskrivs inget som hedersrelaterat av socialtjänsten. Vi gör även en bedömning av socialtjänstens insatser. Den fråga vi ställer är om den unge får adekvat stöd av socialtjänsten. Det är bara i tre av de nio

ärendena som rör flickor som socialtjänsten handlar på ett adekvat sätt. Då tas flickan på allvar, hon räknas som trovärdig. Av de övriga sex anser vi att socialtjänstens insatser i fyra fall icke är acceptabla. I dessa ärenden har professionalism och empati ersatts av uppgivenhet och tyckanden. Detta är mycket allvarligt. I två ärenden, mellangruppen, framkommer att socialtjänsten behöver större kunskaper om flickors utsatthet och villkor i hedersrelaterade sammanhang. Fyra av flickorna har varit placerade på Stockholms stads skyddade boende. Handläggare i två stadsdelar framför en, som det verkar, berättigad kritik av verksamheten.

I inget av de två ärenden som rör pojkar handlar socialtjänsten på ett adekvat sätt. I det ena fallet tar det flera år innan socialtjänsten uppmärksammar pojkens egen utsatthet. För den andra pojken är det först åtta månader efter pojkens första kontakt med socialtjänsten som hans uppgifter tillmäts stor trovärdighet.

En viktig slutsats mot bakgrund av de båda delstudierna är att det är en ytterst stor diskrepans mellan det antal flickor och pojkar som socialtjänsten gör en insats för och det antal som med stor sannolikhet är i behov av att få hjälp av socialtjänsten. *Enligt aktstudien är det nio flickor fördelade på fem årskullar som socialtjänsten i Stockholm stad möter, alltså knappt två flickor per årskull medan det enligt enkätundersökningens resultatet kan vara minst 120 flickor som lever med hedersrelaterade normer och begränsningar och som har utsatts för minst fem former av kränkningar, hot och våld. Det kan vara så många som 240 flickor som har utsatts för minst en form av sådana kränkningar, hot och våld. För pojkarnas del är diskrepansen ännu större.*

Konsekvenser för samhället

Ett viktigt resultat av studien är att ungdomarna som i denna studie bedöms leva med hedersrelaterade normer och begränsningar har utländsk bakgrund. Detta betyder att studien också säger något om integrationens villkor i Sverige.

Vidare är studiens resultat av särskilt stor angelägenhet för socialtjänsten och skolan. Både enkätundersökningen och aktstudien visar att skolan och socialtjänsten möter de berörda ungdomarna. För socialtjänstens del är det framförallt flickorna och genom dem deras bröder och kusiner som socialtjänsten ska förhålla sig till. Studien visar på stor osäkerhet hos socialtjänsten i mötet med dessa flickor och pojkar. Det handlar om att socialtjänsten inte känner igen de hedersrelaterade kännetecknen i en ungdoms vardagsliv, men också att socialtjänsten inte verkar klara av att ställa krav på föräldrarna.

Vidare visar aktstudien att detta framförallt är en konflikt mellan staten och föräldrarna och inte mellan ungdomarna och staten. Detta gäller även för flickornas bröder och kusiner som inte skulle behöva kontrollera sina systrar och nära kvinnliga släktingar. Det betyder att frågan inte bara är en angelägenhet på kommun- och socialtjänstnivå utan på riksdagsnivå.

Skolan är en central arena för alla ungdomar och kanske särskilt för flickor men också pojkar som lever i ett hedersrelaterat sammanhang. Uppgifterna för skolan är att lägga villkoren till rätta för dessa ungdomars lärande och hjälpa dem i att förstå sig själva och sitt sammanhang. Detta rör lärandemiljön och ungdomars villkor i lärandeprocessen. Samtidigt är det skolan som på ett tidigt stadium kan upptäcka konflikter som eleven har med sina föräldrar och bidra till att dessa inte trappas upp. Detta tillhör det skolsociala arbetet.